

САНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ МІСТ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1914 – 1917 РР.

У статті висвітлено санітарне становище волинських міст у період Першої світової війни. Розглянуто заходи цивільної та військової влади щодо його покращення.

Ключові слова: санітарія, Перша світова війна, міста, Волинська губернія, повсякденність.

Підтримання міста в належному санітарному стані зазвичай є одним із першорядних завдань діяльності міських органів влади, а тому посідає вагоме місце в їхніх щорічних видатках. Насамперед це пояснюється тим, що занедбана санітарія призводить до підвищення епідемічних ризиків. Чистота вулиць та площ, своєю чергою, виступають у ролі індикатора розвиненості міського благоустрою та культури городян. Роль санітарії неабияк зростає в період природних чи воєнно-політичних катаклізмів, унаслідок яких постраждале населення опиняється перед високою ймовірністю загибелі від цілої низки хвороб. Таким чином, у санітарному відношенні серпень 1914 р. для українських міст не віщував нічого доброго. Зокрема це стосується Волинської губернії – регіону, що особливо сильно відчув на собі весь тягар Першої світової війни.

Загалом проблема санітарного стану волинських міст у 1914 – 1917 рр. у радянській та сучасній українській історичній науці згадується досить часто. Так, у збірнику документів, присвяченому 700-й річниці м. Рівного (1983 р.) було надруковано фрагмент із нарису відомого американського комуніста Дж. Ріда «Оптимістичне паломництво», в якому описано жахливий антисанітарний стан центральної міської вулиці (1916 р.) [1]. Певну увагу

зазначеній проблемі приділяли історики доби незалежної України. Серед них варто виокремити праці О. Соловйова [2], П. Савчука [3] та В. Денисюка [4].

Однак у названих дослідженнях санітарний стан міст Волинської губернії висвітлено опосередковано. При цьому варто зауважити, що в обласних архівних фондах міських управлінь Житомира, Луцька та Дубно питанням санітарії відведено чимало місця. З огляду на очевидну актуальність, санітарні проблеми волинських міст були предметом зацікавленості для тогочасних газет та військової влади. Останнє підтверджується документами Центрального державного історичного архіву України (м. Київ).

Мета нашої статті полягає в дослідженні санітарного стану міст Волинської губернії в якості важливого аспекту міської повсякденності періоду Першої світової війни.

Вступ Російської імперії у війну 1 серпня 1914 р. (за н. ст.) докорінно змінив характер міського життя Волинської губернії. Міста стали транзитом для величезної кількості мобілізованих військових царської армії, австрійських полонених та біженців, а також місцем розташування шпиталів для поранених. У пресі не даремно наголошували на негайній необхідності покращення санітарного стану, оскільки, як тоді зазначалося, «усілякого роду інфекційні захворювання, що приймали характер епідемій, є самими звичайними супутниками війни» [5, с. 2].

Вже на самому початку війни санітарними справами міст активно почала цікавитися держава. 23 серпня 1914 р. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор Ф. Трепов видав обов'язкову постанову про зобов'язання приватних власників житлової нерухомості, а також казенних, земських, міських та громадських закладів утримувати себе в чистоті.

Зокрема суворо заборонялося розкидати гній, виливати нечистоти та помиї, брудні води фабричного виробництва на вулиці, площі, в джерела, яри, канави, річки та інші місця, крім спеціальних місць, визначених владою. Крім того, вимагалось, щоб у кожній садибі були встановлені ящики чи ями для зберігання твердих та рідких відходів, які підлягали періодичному очищенню. За невиконання постанови передбачалося покарання у вигляді штрафу до 3 тис. руб. або ув'язнення до 3-х місяців [6, 45].

Враховуючи те, що санітарний стан багатьох міст був далеким до ідеалу й під мирним небом, зазначена постанова видається дуже доречною. В Дубно, наприклад, влітку 1914 р. у жахливому становищі перебувала площа навпроти ратушної будівлі. Інакше й не могло бути, оскільки її очищення покладалось на самого лише сторожа. Керуючись наказом волинського губернатора, відданий для реалізації обов'язкової постанови Ф. Трепова, дубенська міська влада поклала утримання та очищення тієї площі на власників ратушної будівлі. Останніх, на додачу, зобов'язали найняти постійного двірника для тримання їхнього подвір'я в чистоті, позаяк, воно, як виявилось, перебувало в антисанітарному стані. Нарешті можновладці Дубно відреагували й на підмітання місцевими мешканцями вулиць у довільний час, внаслідок чого створювалися великі незручності для перехожої публіки. Підмітати було дозволено лише до 7.00. Згідно рекомендації губернатора, в місті також необхідно було створити санітарні попечительства [7, 346].

У жовтні того року 11 таких попечительств заснували у волинському губерньському центрі – Житомирі [8, 3]. Проте й навіть після того рівень санітарного добробуту міста жодним чином не відповідав його високому статусу. Всі зусилля місцевої влади та активної громадськості щодо покращення міської санітарії нівелювалися обмеженими фінансовими

ресурсами та низьким рівнем культури населення. Куди може бути красномовніший факт жахливого антисанітарного стану садиби, що належала одному з житомирських лікарів (січень 1915 р.) [9, 3]?

Роботи для покращення міської санітарії Житомира було більш, ніж удосталь. Частина міста, розташована на низинній місцевості поблизу р. Тетерів, потребувала дренажу, через що більшість тамтешніх садиб страждали від сирості. Навесні 1915 р. одна з них фактично опинилася в суцільному болоті. Ще однією старою санітарною проблемою Житомиру була відсутність каналізації, що, за твердженням сучасників, відчувалося на кожному кроці. Деякі ділянки в місті являли собою справжні клоаки. Ситуація значно погіршувалася стрімким збільшенням міської людності. Станом на 1915 р. загальна кількість населення Житомира становила 144 тис. осіб, з яких лише 90 тис. були корінними мешканцями [10, 3]. За таких умов, нікого вже не дивували асенізаційні обози, що роз'їжджали містом посеред дня. Для радикального поліпшення санітарії було необхідно 2 млн. руб. Таких коштів міський бюджет не мав [11, 6-8].

Загалом березень 1915 р. характеризувався загостренням санітарної ситуації в містах Західної Волині. Наближеність до театру воєнних дій призводила до безперервного руху російських військ до Галичини й назад, що під час настання весняного часу підвищувало епідемічну небезпеку. Покращення санітарного стану стало наріжним питанням. У Дубно, наприклад, очищення відхожих місць та помийних ям майже не здійснювалося через відсутність асенізаційного обозу. Хоча на його створення потребувалося відносно небагато – 5 тис. руб., міська влада вирішила клопотати асигнування в губернатора [12, 726].

Тоді ж із великими санітарними проблемами стикнувся Луцьк. Так, при місцевих єврейських молитовних будинках та синагогах усе навколо було забруднено нечистотами, оскільки не було відхожих місць. Окрім того, городян насторожувала надмірна перевантаженість земської та єврейської лікарень, що насамперед обслуговували поранених воїнів. У разі появи масових епідемічних захворювань лучан просто не було б де лікувати [13, 2зв., 11]. Влітку забруднення Луцька посилювалося через зростання інтенсивності руху російських військових частин. Тримати місто в бодай мінімальній чистоті стало неможливим. Більше того, вояки здійснювали забій худоби для своїх потреб прямо на місцях стоянок обозів та транспортних засобів. Нерідко всі відходи залишалися на поверхні землі. В липні 1915 р. через нестачу робочих рук міська влада просила у волинського губернатора залучити до очищення міста арештантів з місцевої в'язниці [13, 44зв.].

Після тяжких поразок російської армії влітку 1915 р. частина західноволинських міст опинилася під владою Австро-Угорщини. Очевидно, для австрійців поняття «чистоти» не було голослівним. У Володимир-Волинську були негайно ліквідовані вогнища антисанітарії, розчищено р. Смог. У Луцьку окупаційна влада впорядковувала громадську криницю та викопала дві нові, відкрила лазню. На вимогу нових властей вулиці набули охайного вигляду [2, 114-115]. Щоправда, різким контрастом виглядали забруднене приміщення луцької міської управи, розміщеної в замку Любарта, в якій австрійці влаштували стайню [14, 25] та небажання останніх очищувати місцеві вигрібні ями [15, 55]. В захопленому Дубно за санітарним порядком пильно стежив комендант Шпринфельд. За найменші порушення мешканцями вимог гігієни та санітарії їх нещадно карали. Був навіть

випадок, коли названий обер-лейтенант примусив відому в місті жінку вилізати вилити нею на вулицю помий [16, 3].

Водночас санітарні проблеми неокупованої частини західної Волині продовжували загострюватися. З тієї причини в жовтні 1915 р. у Старокостянтинові спостерігалися масові інфекційні захворювання. Деякі райони міста рясніли глибокими калюжами та канавами, що ніколи не висихали, й слугували місцем звалищ, відходів та виділень хворих [13, 57зв.]. У перші місяці 1916 р. трагікомічного характеру набула ситуація в Новоград-Волинському, засвідчене доповідями двох ротмістрів начальнику Волинського губерньського жандармському управління. Перший у жахливому антисанітарному стані міста звинувачував місцевих євреїв, які начебто таким чином хотіли позбутися військового гарнізону. Другий же запевняв начальство, що «Новоград-Волинський у санітарному відношенні ніколи не відрізнявся чистотою, особливо на глухих вулицях серед єврейського населення, де ці обивателі виливають на вулицю всі нечистоти» [17, 110, 112]. Негативними враженнями від перебування в Рівному ділився згаданий нами Дж. Рід: «Центральна шосейна вулиця була захаращена смердючими покидьками серед в'язких калюж, які розбризкувалися при кожному проїзді візників. Навкрути дзижчали хмари вгодованих мух» [1, 43].

Після відвоювання російськими військами в червні 1916 р. волинських міст постала нагальна потреба у відновленні пошкодженої внаслідок бойових дій міської інфраструктури. Скрізь панувала жахлива антисанітарія. В Дубно, наприклад, були відсутні перевізні засоби та асенізатори, спроможні очистити переповнені вигрібні ями. Негативно позначався на чистоті міста постійний рух військових транспортів [18, 7, 10]. Восени за очищення Луцька активно взялася російська військова влада, встановивши для місцевого

населення суворі вимоги до виконання санітарних правил. Військовий комендант притягував до адміністративної відповідальності багатьох луцьких домовласників [2, 15]. У січні 1917 р. через епідемію висипного тифу цивільних лучан зобов'язали двічі на місяць відвідувати лазні. З метою контролю, кожному видавали банну картку, в якій адміністрація лазні робила відмітки про відвідування. Митися та дезінфікувати одяг можна було безкоштовно. Все населення обслуговували три лазні. Невиконання наказу каралося штрафом до 3 тис. руб. або ув'язненням на 3 місяці. Тоді ж були встановлені окремі санітарно-гігієнічні правила для луцьких перукарів [19, 4, 12].

Отже, період 1914 – 1917 рр. негативно позначився на санітарному стані волинських міст, ставши для них ключовою проблемою. Заходи центральної та місцевої влади щодо покращення міської санітарії в умовах підвищеної під час війни епідемічної небезпеки мали лише тимчасовий ефект, оскільки радикальні якісні зрушення в тій справі потребували значних фінансових вливань та не могли бути здійснені за умов близького прифронтового розташування чи – тим більше – безпосереднього перебування в зоні бойових дій.

Список літератури

1. Ровно 700 лет. 1283–1983. Сборник документов и материалов. – К.: Наукова думка, 1983. – 196 с.
2. Соловйов О. Міста Волині у вирі фронтового життя Великої Європейської війни / Соловйов О. // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2000. – № 1. – С. 112–117.

3. Савчук П. Дубно напередодні і на початку Першої світової війни / П. Савчук // Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю : матеріали міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ої світової війни та 70-ій річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників / Управл. культ. і туризму Рівнен. обл. держ. адмін., Держ. іст.-культ. заповід. у м. Дубно. – Дубно, 2014. – С. 69–76.
4. Денисюк В. Місцеве самоуправління в Луцьку під час Першої світової війни / В. Денисюк // Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю... – С. 128–136.
5. Vivat. Война и санитария // Южная копейка. – 1914. – 26 октября. – С. 2.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – ф. 442. – оп. 864. – спр. 246. – 73 арк.
7. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – ф. 359. – оп. 1. – спр. 12. – 542 арк.
8. Санитарные попечительства // Жизнь Волыни. – 1914. – 8 октября. – С. 3.
9. К созданию в Житомире курорта // Жизнь Волыни. – 1915. – 17 января. – С. 3.
10. Население г. Житомира и его ежедневная потребность // Жизнь Волыни. – 1915. – 11 октября. – С. 3.
11. Державний архів Житомирської області. – ф. 62. – оп. 1. – спр. 1267. – 10 арк.
12. ДАРО. – ф. 359. – оп. 1. – спр. 13. – 294 арк.
13. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – ф. 3. – оп. 1. – спр. 1461. – 76 арк.
14. ДАВО. – ф. 3. – оп. 1. – спр. 1584. – 53 арк.
15. ДАВО. – ф. 3. – оп. 1. – спр. 1287. – 130 арк.

16. В Дубно // Жизнь Волыни. – 1916. – 4 июня. – С. 3-4.
17. ЦДІАК. – ф. 1335. – оп. 3. – спр. 200. – 863 арк.
18. ДАРО. – ф. 359. – оп. 1. – спр. 14. – 202 арк.
19. ДАВО. – ф. 3. – оп. 1. – спр. 1570. – 138 арк.

THE SANITARY PROBLEMS OF VOLYN PROVINCE TOWNS IN
1914 – 1917.

*The sanitary situation in Volyn towns during the World War I is elucidated.
The measures of civil and military power to improve it are considered.*

Keywords: sanitation, the World War I, towns, Volyn province, daily life.